

12. 3 Rundfunk-Urteil FRAG BVerfGE 57, 295 (1981)
13. 4 Rundfunk-Urteil Niedersachsen BVerfGE 73, 118 (1986).
14. Конституція Канади // Конституції зарубіжних країн: Навчальний посібник / За заг. ред. В. О. Серьогіна. – Харків: Вид-во «ФІНН», 2009. – 664.
15. Lingens v. Austria, Judgment 8.07.1986. Series A. 103.
16. De Haes and Gijssels v. Belgium, Judgment 24.02.1997. Series A. 225.
17. Dalban v. Romania, Judgment 28.09.1999. Series A. 233.
18. Oberschlick v. Austria (2), Judgment 01.07.1997. Reports of Judgments and Decisions 1997-IV.
19. Prager and Oberschlick v. Austria, Judgment 26.04.1995. Series A. 313.
20. Goodwin v. the UK, Judgment 27.03.1996. Reports of Judgments and Decisions 1996-II.
21. Groppera Radio AG v. Switzerland, Judgment 28.03.1990. Series A. 173.
22. Fressoz and Roire v. France, Judgment 7.12.1995. Reports of Judgments and Decisions 1999-I
23. Weber v. Switzerland, Judgment 22.05.1990. Series A. 177.
24. Red Lion Broadcasting v. FCC 395 US 367 (1969).
25. Miami Herald v. Tornillo 418 US 241 (1974).
26. 11. Rundfunk-Urteil, Extra Radio Hof, BVerfGE 97, 298 (1998).
27. Ediciones Tiempo v. Spain (1989) 62 D&R 247.
28. Grosjean v. American Press 297 US 233 (1936).
29. Minneapolis Star & Tribune v. Minnesota Commssr of Revenue 460 US 575 (1983).
30. Evans & Marland Ltd. v. Commssr Of Customs and Excise (1988) VATR 125.
31. Snushall v. Commssr and Excise (1982) STC 537.
32. Postzeitungsdienst, BVerfGE 80, 124 (1989).
33. Associated Press v. US 326 US 1, 20 (1945).
34. Royal Commission on the Press. Report, 1961-1962. – GB: HMSO, 1962. Cmnd. 1811.
35. Communication Act 2003 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/21/contents>
36. Spiegel-Urteil, 20 BverfGE, 162 (1966).

УДК 340:316.325

ОСОБЛИВОСТІ ЗМІЦНЕННЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Воронова І. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна,
старший науковий співробітник

Анотація: Аналізуються особливості та значення правової основи громадянського суспільства, вносяться пропозиції щодо перспектив її зміцнення в міру успішного здійснення політичних, соціально-економічних, конституційно-правових, духовно-моральних реформ, які гарантують реалізацію прав і свобод особистості.

Ключові слова: громадянське суспільство, правова держава, чинне право, природне право, правові закони, правова основа громадянського суспільства, права і свободи особистості.

Аннотация: Анализируются особенности и значение правовой основы гражданского общества и делаются предположения о перспективах ее укрепления по мере успешного осуществления политических, социально-экономических, конституционно-правовых, духовно-нравственных реформ, гарантирующих реализацию прав и свобод личности.

Ключевые слова: гражданское общество, правовое государство, действующее право, естественное право, правовые законы, правовая основа гражданского общества, права и свободы личности.

Annotation: Analyses characteristics and significance of the legal framework for civil society and made assumptions about the prospects for its strengthening as the successful implementation of the political, socio-economic, constitutional and legal, spiritual and moral reform to guarantee the rights and freedoms of the individual.

Key words: civil society, the rule of law, the applicable law, natural law, legal acts, the legal basis for the civil society, rights and freedoms of the individual.

Питання формування, функціонування та розвитку громадянського суспільства і правової держави продовжують зберігати свій актуальний характер. Поза цими ціннісними суспільними явищами гідне існування особистості, забезпечення її прав і свобод втрачають своє практичне значення. Актуальність пізнання теоретичних і практичних сторін громадянського суспільства обумовлена суттєвим підвищенням ролі, яку відіграють громадяни та їх добровільні об'єднання в сферах політичних, економічних, соціальних, духовно-моральних перетворень.

Громадянське суспільство, виникаючи в «процесі і в результаті відділення держави від соціальних структур, відокремлення його як відносно самостійної сфери суспільного життя і роздержавлення низки громадських відносин» [1, с. 11], покликане брати на себе високу відповідальність у плані підтримки гідного існування для значної частини населення. У міру впровадження в суспільне життя розвинених інститутів демократії інтерес до практичного призначення громадянського суспільства постійно посилюється [2, с. 10, 87, 67].

Як свідчить аналіз відповідної літератури, багато аспектів функціонування громадянського суспільства потребують подальшого вивчення, це стосується і

питань зміцнення і розвитку правової основи життєдіяльності вказаного товариства та його членів. Громадянське суспільство, незважаючи на пріоритети самостійності та самоврядування, не може нормально і повноцінно виконувати свою місію поза зв'язком з правовою державністю та її ціннісним правовим потенціалом.

Сучасні складні політичні, економічні, соціальні та інші проблеми, потреби реформування багатьох сторін державного і суспільного життя вимагають посилення взаємозв'язку і співпраці громадських інститутів громадянського суспільства та відповідних державних структур. Акумуляуючою силою такої позитивної взаємодії багато в чому виступає надійна правова основа, система ефективного чинного законодавства. Саме держава, видаючи правові закони, що відображають пріоритетні інтереси громадянського суспільства і його членів, також підкоряється цим законам і тим самим обумовлює єдність тієї правової основи, на яку спираються всі значущі суспільні відносини. Метою правового закону, який полягає в реалізації об'єктивності права в суб'єктивну форму його вираження, адекватну суверенній волі всього народу та розумним, науково обґрунтованим началам [3, с. 8].

Торкаючись правової основи громадянського суспільства, доцільно звернутися до вчення Г. Гегеля про таке суспільство. До важливих властивостей правової основи вказаного товариства видатний філософ відносив, у першу чергу, рівність членів суспільства, соціальну та юридичну свободу особистості, реальну приватну власність, чітко діючу систему договорів, механізми охорони та захисту права, досконале законодавство, що користується авторитетом суду з його інститутом присяжних та ін. [4, с. 228].

Слід водночас відзначити, що визнання і закріплення юридичної рівності людей не в змозі повною мірою забезпечити їх політичну і соціальну рівність, гарантувати життєво важливі права і свободи особистості. Тільки дійсно правові сучасні держави надають членам громадянського суспільства надійні гарантії реалізації політичних, соціально-економічних, духовно-культурних та інших прав і свобод.

Закріплення в правових законах такого роду гарантій і механізмів обумовлює стрижень єдиної правової бази функціонування правової держави і громадянського суспільства. Для громадянського суспільства ця обставина має принципове значення. В умовах такого суспільства людина вільно проявляє свою волю у всіх життєво значущих сферах громадського та приватного життя і тим самим формує себе як повноцінну, творчу, ініціативну особистість. Таку особистість, що самостійно домагається реалізації поставлених цілей, задоволення своїх інтересів і потреб. При цьому особистість природним чином стикається з тим сприятливим життєвим політичним, соціальним, духовно-моральним мікрокліматом, який ініціюється конституційно-правовими та іншими юридичними цінностями.

Природне прагнення кожного члена громадянського суспільства до реалізації своїх пріоритетних прав і свобод органічно вводить

особистість як суб'єкта відповідних суспільних відносин в багатогранний світ правових цінностей. Чинне право, що відбиває ідеї і принципи природного права, розкриває свій багатий регулятивний і охоронний потенціал в тих сферах суспільного життя, де реалізуються відповідні інтереси і потреби кожної вільної і автономної особистості. Саме тут виявляє і проявляє себе правова основа громадянського суспільства як практично значуща цінність.

У громадянському суспільстві, тісно взаємопов'язаному з правовою державою, реально проявляє себе соціальна і юридична рівність членів такого суспільства. Тому громадянське суспільство постає як суспільство рівних можливостей і рівної відповідальності своїх членів як носіїв природних прав і свобод. З цього випливає, що принципи права, вимоги правових законів, чіткі приписи юридичних норм не лише здобувають обов'язковий характер для кожного суб'єкта правових відносин, але й сприймаються членами громадянського суспільства в якості соціально-правових цінностей.

Збагачене ідеями і потенціалом природного права чинне право в громадянському суспільстві докорінно перетворюється. Таке право не виступає в ролі виключно придатка держави і не служить суто елітарним інтересам, а постає перед громадянським суспільством як ефективний регулятивно-охоронний засіб, так само необхідний й обов'язковий як для пануючих, так і керованих структур. Верховенство права над довільними веліннями пануючих сил повинно забезпечуватися чітким поділом державної влади, високим і авторитетним становищем законодавчої влади, контрольованою народом, рівним і доступним для всіх громадян судом [1, с. 12]. Якщо право буде засновано на засадах справедливості, рівності, свободи й гуманізму, розумні та добре інформовані люди погодяться з пріоритетом цього соціального регулятора над будь-якими рішеннями та діями окремих суб'єктів. Як ціннісний сплав цих ідей верховенство права формує відповідний образ правової системи й визначає ті умови, що дозволяють перетворити цей образ на реальність [5, с. 6].

В інтересах громадянського суспільства правовий статус державних органів, посадових осіб повинен чітко регламентуватися чинним законодавством, здійснюватися в суворій відповідності з правовими законами і під контролем громадських інститутів. На такий правовій основі досяжна гарантія громадян від довільного втручання в їх життєдіяльність представників владних структур. Реальність та ефективність функціонування правової основи, що обумовлює життєдіяльність громадянського суспільства, вирішальною мірою пов'язана зі ступенем співвідношення та взаємодії складного громадянського суспільства з державою.

Свого часу Аристотель характеризував державу як сукупність громадян, громадянське співтовариство. Він ототожнював з громадянським суспільством не будь-яку державу, а лише «правильну державу» («політію»). У такій державі верховна влада діє в інтересах загального блага, а самі громадяни можуть брати участь у «всіх вигодах суспільного життя» [6, с. 150]. Торкаючись співвідношення громадянського суспільства і держави, Т. Гоббс, з одного боку, поєднував воедино

ці суспільні явища і представляв державу у вигляді біблійного чудовиська Левіафана, який підпорядковує собі все і вся. Поняття «громадянське суспільство» він використав для позначення того, що саме і підпорядковане державі. У той же час Т. Гоббс розмежовував громадянське суспільство і державу, вважаючи, що за межами держави спостерігається загальна безперервна війна; і поки члени товариства «живуть без загальної влади, що тримає всіх їх у страху, вони знаходяться в тому стані, який називається війною, і саме в стані війни всіх проти всіх» [7, с. 95]. Сказане підтверджує тезу про неоднозначність і не простий характер співвідношення громадянського суспільства і держави, яке не є правовим по своїй сутності.

Дж. Локк відстоював ідеї невідчужуваних прав і свобод людини, правової організації державної влади, панування права в політичному житті суспільства, тому громадянське суспільство він оцінював з позицій його пріоритету перед державою. Він розглядає громадянське суспільство як то природний стан, який характеризується повною свободою дій людей, включаючи самостійне розпорядження ними своїм майном [8, с. 234]. Визнання панування права в провідних сферах життєдіяльності людей є ключовим фактором, що оберігає громадянське суспільство від необґрунтованого втручання держави в його суто приватні справи. Одночасно впровадження принципу панування права в повсякденне буття людей – це провідний компонент правової основи життєдіяльності громадянського суспільства. Г. Гегель уявляв громадянське суспільство як сферу реалізації особливих, приватних інтересів індивідів, діючу поряд з державою. Будь-яка форма практичного співвідношення громадянського суспільства з державою не виключає впровадження відповідних інститутів цього суспільства в необхідні правові сфери. Поза правом громадянське суспільство незалежно від ступеня своєї автономії і самостійності нормально функціонувати не може. Сам Г. Гегель особливо підкреслював важливість правової структури громадянського суспільства [4, с. 234].

При характеристиці правової основи громадянського суспільства важливо виходити з того постулату, що держава практично повинна бути підконтрольна відповідним інститутам громадянського суспільства. Громадянське суспільство як дійсно самостійне суспільне утворення не може бути підпорядковане навіть правовій державі. Активно взаємодіючи з державою, громадянське суспільство контролює процеси реалізації життєво важливих соціальних і правових інтересів своїх членів. Ступінь підпорядкування чинним законам повинна бути рівною і для громадянського суспільства, і для правової держави.

Правова держава жодним чином не може протистояти громадянському суспільству, бути ворожим по відношенню до нього. В умовах зрілої демократії беруться під контроль об'єктивні і суб'єктивні фактори, що можуть деструктивно впливати на життєдіяльність громадянського суспільства. У необхідних випадках у дію покликана вступати правова основа, легітимні юридичні інструменти. Досить розвинене громадянське

суспільство допускає ступінь мінімального проникнення правової держави в сферу своїх інтересів і ця ступінь проникнення повинна бути тонко, пропорційно і гармонійно визначена правовими законами. За такої умови багатогранна правова основа в рівній мірі служить інтересам і громадянського суспільства, і правової держави.

Громадянське суспільство є умовою становлення правої державності, тому воно дещо передує процесам формування цієї державності. Однак в умовах сучасної демократії процеси становлення і розвитку громадянського суспільства і правової держави протікають у цілому паралельним курсом, вони отримують необхідне правове (в першу чергу конституційне) закріплення. Це обумовлено тим, що громадянське суспільство за своєю концептуальною сутністю покликане виражати волю й інтереси більшості громадян, активно брати участь за допомогою своїх інституціональних утворень в обранні органів публічної влади і здійснювати контроль над основним змістом їх діяльності.

На зміст та особливості правової основи громадянського суспільства в певній мірі впливає структуризація такого суспільства. Справа в тому, що деякі автори віддають пріоритет структурам громадянського суспільства неполітичного, непартійного характеру і виключають можливість зв'язку інститутів громадянського суспільства з політичними структурами. Стверджується, що становлення громадянського суспільства в будь-якій країні полягає в формуванні різних переважно неполітичних громадських структур [9, с. 234].

Однак більшість учених відносить до структури громадянського суспільства не тільки соціально-економічні, духовно-культурні, а й політичні інститути, включаючи політичні партії, політичні рухи, політичні відносини та ін. За допомогою всякого роду політичних інститутів, установ, об'єднань здійснюється насичене політичне життя громадянського суспільства.

Політика та її компоненти органічно вплітаються в найважливіші сфери життєдіяльності громадянського суспільства. Без їхнього потенціалу таке товариство було б позбавлене можливості ефективно впливати на державу і домагатися від неї забезпечення належного захисту життя, здоров'я, честі, гідності, законних інтересів громадян, підтримання необхідного правопорядку. Без політичних чи політизованих інститутів громадянське суспільство не мало б можливості повноцінно представляти себе у відносинах з державою, контролювати її підходи до законотворчості і правової політики.

Правова політика держави стосується в першу чергу таких сфер юридичної дійсності як правотворчість, застосування чинного законодавства, забезпечення законності та правопорядку, захист прав і свобод особистості, правове виховання та ін. Саме в цих сферах проявляється ціннісний характер права, чинних законів та перевіряється практичне призначення правової основи громадянського суспільства.

Таким чином, громадянське суспільство може нормально функціонувати і розвиватися лише в умовах правової державності, що орієнтується на

дійсні соціально-правові цінності, що і підтверджується наявністю надійної, збалансованої і ефективно діючої правової основи, яка знаходиться в служінні громадянському суспільству і його членам.

Однак близькість і взаємозумовленість процесів формування та функціонування громадянського суспільства і правової держави не відкидає кардинального положення про пріоритетну роль громадянського суспільства як неодмінної умови і передумови становлення правової державності.

Як показує практика світового розвитку, громадянське суспільство формується, в кінцевому рахунку, там і тоді, де і коли складається сукупність громадських інститутів, що мають власну вагу і здатність до рівноправного діалогу з відповідними структурами держави, що володіють потенціалом протистояння політичній експансії держави.

У правовій основі громадянського суспільства як самостійної частини юридичної основи правової держави в першу чергу знаходиться закріплення інститут забезпечення та захисту прав і свобод особистості. Набуття людиною життєво важливих прав і особистої свободи відриває доступ до всіх форм гідного існування, що є основоположним надбанням громадянського суспільства. Реальні права і свободи особистості - це найважливіше благо громадянського суспільства, яке дає можливість кожній людині здійснювати різноманітні вчинки, не виходячи за межі соціальних і правових меж і зберігаючи при цьому курс на гідне існування.

Повноцінний політичний, соціальний та правовий статус особистості, громадянське суспільство та його надійна правова основа не можуть існувати поза реальною і зрілою демократією. Демократичні інститути виступають як детермінуючий фактор процесів функціонування та розвитку громадянського суспільства і правової держави. Громадянське суспільство і антидемократичний режим - антиподи. Спільнота людей не набуває рис і властивостей громадянського суспільства при жорсткому і довільному контролі над ним з боку держави та її структур.

Лише в умовах справжньої демократії й під впливом цінностей громадянського суспільства держава починає більш активно забезпечувати інтереси суспільства і особистості, проводити в цих цілях економічні, соціальні, правові та інші реформи, огортаючи їх у форму чітких правових встановлень і законів. Тим самим зміцнюється єдина правова основа, яка опосередковує найважливіші сторони життєдіяльності громадянського суспільства і функціонування правової держави.

На основі вищевикладеного виявляється можливим зробити деякі висновки. По-перше, формування і функціонування громадянського

суспільства, як основи становлення правової державності, нерозривно пов'язані із здійсненням складних і неоднозначних політичних, економічних, соціальних, правових, духовно-моральних та інших проблем. Успіхи у справі реформування найважливіших аспектів життєдіяльності людей роблять прямий вплив на процеси становлення і розвитку громадянського суспільства і правової держави. По-друге, плідне функціонування інститутів громадянського суспільства не може мати місця поза зв'язку з правовою державою і без опори на правову основу, ініційовану цінностями природного права і чинними правовими законами. По-третє, правова основа громадянського суспільства є вирішальним гарантом реалізації природних і невідчужуваних прав і свобод кожної особи, що знаходить параметри гідного існування в контексті з політичними, соціальними, правовими та іншими цінностями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лейст О.Э. Гражданское общество, государство и право [Текст]. В 2 т. Т. 2. Общая теория государства и права: Академический курс / Теория права. - М.: Зерцало, 1998. - 408с.
2. Гаджиев К. Гражданское общество и правовое государство [Текст] / К. Гаджиев // Мировая экономика и международные отношения. - 1991. - № 9. - С. 5-18; Матузов Н.И. Гражданское общество: сущность и основные принципы [Текст] / Н.И. Матузов // Правоведение. - 1995. - № 3. - С. 83-93; Лапаева В.В. Роль закона в формировании гражданского общества [Текст] / Конституция и закон: стабильность и динамизм / отв.ред. В.П. Казимирчук. - М.: Юридическая книга: ЧеРо, 1998. - 208с.
3. Грищенко А.В. Правовий закон: питання теорії та практики в Україні [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: (12.00.01 - теорія та історія держави і права; історія політичних та правових вчень) / Грищенко Анна Володимирівна; Київ. нац. унів. ім. Тараса Шевченка. - К., 2002. - 20с.
4. Гегель Г.В.Ф. Философия права. - М.: Мысль, 1990. - 524с.
5. Погребняк С.П. Основоположні принципи права [Текст]: автореф. дис. ... докт. юрид. наук.: (12.00.01 - теорія та історія держави і права; історія політичних та правових вчень) / Погребняк Станіслав Петрович; Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого. - Х., 2009. - 37 с.
6. Аристотель. Политика. Афинская полития. - М.: Мысль, 1997. - 343с.
7. Гоббс Т. Соч. В 2 т. Т. 2. - М.: Мысль, 1991. - 731с.
8. Локк Дж. Избр. философские произведения В 2 т. Т. 2. - М.: Издательство социально-экономической литературы, 1960. - 532с.
9. Дмитриев Ю.А., Кучерена А.Г. Гражданское общество в России. Проблемы становления и развития [Текст] - М.: Изд-во: ЮНИТИ-Дана: Закон и право, 2009. - 255 с.